

Особливості розвитку промислового сектору ринку праці України

Людська праця є центральним елементом продуктивних сил. Без неї є неможливим процес виробництва. Робоча сила, тобто здатність людини до праці, продається і купується на ринку праці. Це визначає виняткову його важливість для ринкової системи господарювання. Особлива актуальність проблем розвитку і формування ринку праці України зумовлена тим, що зараз в нашій країні відбувається процес соціально-економічних перетворень, який має на меті побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки. Дослідженню ринку праці присвячено роботи таких вітчизняних науковців, як С. І. Бандур, Д. П. Богиня, І. К. Бондар, В. І. Герасимчук, Т. А. Заяць, Є. М. Ліанова, В. М. Петюх, І. Л. Петрова та ін. Разом із тим слід відзначити, що в наукових працях вітчизняних вчених основну увагу зосереджено на таких проблемах, як дослідження ринку праці в цілому, по регіонах, вплив і шляхи покращення державного регулювання. Проте не було приділено достатньої уваги вивченню одного із найважливіших сегментів ринку праці України – промислового.

В даній статті зроблено спробу визначити особливості формування і розвитку промислового сегменту ринку праці України протягом 1990-2004 років на основі дослідження найновіших наукових робіт і публікацій вітчизняних вчених-економістів та аналізу статистичних даних по промисловості, зайнятості населення за відповідний період. Метою публікації є визначення основних проблем, які характерні для промислового сегменту ринку праці, та шляхів їх подолання.

В історії економіки незалежної України досить чітко виділяються два великі періоди: економічна криза 1990-1999 рр. і економічне зростання, яке почалося у 2000 р. Кожен з них мав суттєвий вплив на промисловий сегмент ринку праці України. Проте, перш ніж перейти до розгляду особливостей його формування і розвитку протягом зазначених вище періодів, розглянемо становище промислового сектору ринку праці України радянської доби. В цей час йому були притаманні ряд характерних рис.

Перші дві особливості були характерні для всіх секторів ринку праці. Першою характерною рисою була повна зайнятість. В деяких областях і по певним професіям навіть відчувався дефіцит робочої сили. Лише в західних областях України існували певні труднощі. Повна зайнятість досягалася переважно за рахунок низької заробітної плати. Другою особливістю було утримування на підприємствах надлишкової робочої сили. Це було викликано низькою заробітною платою, що призводила до суттєвого послаблення зв'язку між інтенсивністю та ефективністю праці.

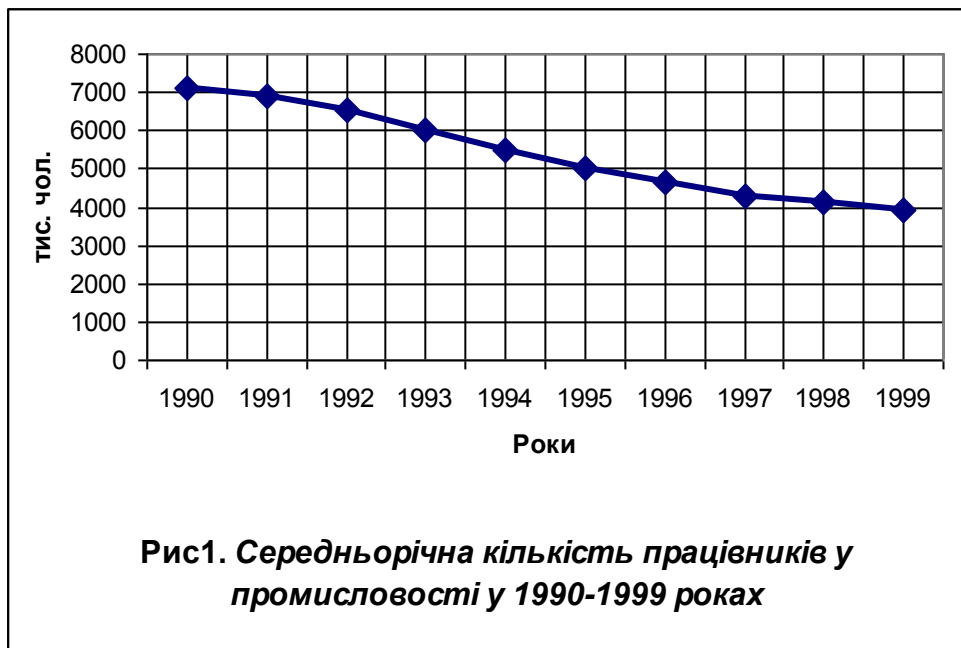
Третьою особливістю, характерною саме для промислового сектору ринку праці України, була надвисока частка зайнятих у промисловості, особливо в галузях ВПК. Біля 2/3 промислово-виробничого персоналу працювало на великих підприємствах з його чисельністю від 2001 до 20 тис. чоловік. Що було причиною такої ситуації? По-перше, українські землі завжди були багатими на корисні копалини, такі як вугілля Донецького басейну, залізні родовища Криворіжжя, марганцеві руди тощо, які зумовлювали розвиток металургії, машинобудування, хімічної промисловості. Родовища корисних копалин були краще досліджені, а територія України більше заселена, ніж, наприклад, Сибір чи Далекий Схід. Це також сприяло подальшому розвитку української промисловості. По-друге, для економіки СРСР через «холодну війну» з країнами Заходу була характерною її мілітаризація. Відповідно, наявність значних родовищ корисних копалин, підприємств машинобудування і металургії, а також прикордонне положення України та значна концентрація радянських військ зумовлювали непомірний розвиток галузей і підприємств на її території. По-третє, промисловість України через відповідну радянську політику характеризувалася високими ступенями концентрації, спеціалізації і кооперації. У колишньому СРСР концентрація і спеціалізація через бажання економії капіталовкладень вилилась у гігантоманію, тобто будівництва надзвичайно великих спеціалізованих підприємств. Нормальне функціонування таких підприємств забезпечувалося за рахунок високого

ступеня кооперації, завдяки якій в Україну завозилися з інших республік сировина, напівфабрикати і готова продукція. Все це зумовило розвиток української промисловості в бік важкої індустрії і призвело до деформації промислового сектору ринку праці в бік його збільшення.

Початок економічних перетворень та здобуття Україною незалежності у 1991 р. мали наступні наслідки для вітчизняної промисловості. По-перше, розпочалася децентралізація управління, процеси роздержавлення та приватизації. Вітчизняні підприємства показали свою неготовність функціонувати в нових ринкових умовах. Крім того, великі промислові підприємства через свої значні розміри не мали достатньої гнучкості, щоб швидко пристосуватись до ринкових змін. По-друге, порушилися економічні зв'язки з підприємствами колишніх радянських республік. Це дуже негативно вплинуло на великі промислові підприємства через їх суттєву залежність від кооперації. По-третє, продукція українських підприємств промислового сектору виявилася неконкурентоспроможною порівняно з іноземною. Як наслідок, більшість промислових підприємств опинилося на грані банкрутства [1].

Як ці події вплинули на промисловий сектор ринку праці?

У відповідь на економічні потрясіння і скорочення попиту на продукцію промислових підприємств відбулося падіння попиту на робочу силу. Проте, не дивлячись на деформованість даного сектору, масові звільнення не розпочались одразу. Кількість зайнятих у промисловості протягом кризових 1990-1999 р. зменшувалась поступово (рис. 1). Але в цілому кількість зайнятих за даний період зменшилася приблизно на 44% [7, 8]. У міру поглиблення економічної кризи, зменшення попиту на робочу силу з боку підприємств все більша частина безробітних була змушена жити за рахунок доходів з підсобного господарства або неформальної діяльності. Крім того, в даний період швидкими темпами зростав попит на робочу силу в незареєстрованому секторі ринку праці, який відіграв роль соціального амортизатора та економічного стабілізатора.

Проте загальне зниження зайнятості на промисловому сегменті ринку праці України протягом кризового періоду не було пов'язано з реальним масовим звільненням. Якщо перед підприємством виникала необхідність різко скоротити заробітну плату, вивільненню підлягала лише незначна частина працівників. Причиною цього було те, що керівництво через патерналістські традиції, неможливість виплати внаслідок фінансових труднощів допомоги по звільненню і сподівання на короткочасність економічного спаду поширювало практику адміністративних відпусток і переведення персоналу на скорочений робочий режим. Це призводило до зростання неповної зайнятості працівників. В першу чергу керівники намагались таким чином зберегти кваліфіковану робочу силу в надії на фінансове «оздоровлення» своїх підприємств [4]. Так, у промисловості в 1999 р. 37,4% працівників (проти 22% в середньому по економіці) знаходилися в адміністративних відпустках, а 26,2% (проти 17,6% в середньому по економіці) працювали в режимі неповного робочого дня. У 1999 р. найбільше в адміністративних відпустках перебували працівники металургійного машинобудування (76%), текстильної (83,9%), хутрової та взуттєвої промисловості (73%). У 1999 р. у режимі неповного робочого дня (тижня) найбільше працював персонал підприємств гірничошахтного і

гірничорудного (49,4%), автомобільного (49,1%) машинобудування, м'ясомолочної промисловості (42,8%) [8]. Як правило, працівники погоджувались на часткову зайнятість, щоб зберегти соціальний статус та доступ до соціальних послуг, які надавались на підприємствах (охорона здоров'я, відпочинок тощо).

Іншим негативним моментом була втрата промисловими підприємствами робітничих кадрів і падіння престижу технічних спеціальностей, негативні наслідки чого дають про себе знати сьогодні. Протягом кризових 90-х років значна кількість робітників звільнилася зі своїх посад через скорочення виробництва або низьку заробітну плату. Вони змінили свою спеціальність на більш дохідні професії або ж за тривалий період безробіття втратили свою кваліфікацію. Крім того відбулася зміна трудової мотивації молоді. Вона орієнтується на більш дохідні, «престижні» робочі місця. Робітничі спеціальності через низьку заробітну плату та значне скорочення робітничих кадрів під час економічної кризи втратили для молоді свою привабливість. В той же час на початку 90-х років збільшувалася частка недержавного сектору, створювалися нові приватні підприємства, з боку яких зростав попит на менеджерів, економістів, фінансистів, юристів, бухгалтерів, програмістів. Заробітна плата цих спеціалістів була досить високою. Як результат, дані професії стали «престижними» для молоді. Освітні заклади почали збільшувати випуск відповідних спеціалістів, в той час як кількість ПТУ, які готують робочі кадри, та обсяги випуску відповідних працівників зменшувались. Вже у другій половині 90-х років стали відчутними надлишок пропозиції «престижних» професій та нестача працівників технічних спеціальностей. Проте освітні заклади майже ніяк на ці зміни не зреагували. Як наслідок, ринок освітніх послуг став деформованим, що особливо негативно вплинуло на промисловий сегмент ринку праці у період економічного зростання.

Розглянемо зміни, які відбулися у промисловому сегменті ринку праці у період економічного зростання, який розпочався у 2000 р.

Якщо говорити про ринок праці в цілому, то на ньому деяке зростання починається лише у 2002 р., причому значно меншими темпами, ніж збільшення ВВП. На промисловому сегменті взагалі продовжується скорочення середньорічної кількості найманих працівників.

Чому ж не відбувається зростання зайнятості у промисловому сегменті ринку праці України на фоні збільшення ВВП?

Це можна пояснити трьома причинами.

По-перше, пропозиція робочої сили, представлена зайнятим у промисловому секторі населенням та тими, хто шукає тут роботу, не відповідає наявному попиту на неї з боку роботодавців. Через це продовжується звільнення працівників з промислових підприємств і є наявності вакантні місця [3].

По-друге, поряд зі зростанням ВВП має місце збільшення обсягів зайнятості у нелегальному секторі, який, з одного боку, поглинає значну частину безробітних, але з іншого боку, відтворює соціальну базу їх поповнення, оскільки робочі місця, що виникають у даному секторі, є ненадійними і не сприяють піднесенню конкурентоспроможності зайнятих у ньому працівників.

По-третє, економічне зростання в промисловості носить екстенсивний характер: в оборот включаються раніше недовикористані ресурси, які було збережено завдяки політиці підтримки зайнятості. І в першу чергу це стосується кваліфікованих працівників. Як зазначає І. Л. Петрова, подібні ж тенденції проявлялися і в інших транзитивних економіках, де підприємства дотримувалися стратегії «захисних перетворень» (*defensive reconstruction*). Проте на сьогодні цей резерв можна вважати таким, що вичерпав себе [6].

І тоді промислові підприємства зіштовхуються з проблемою невідповідності пропозиції робочої сили на промисловому сегменті потребам виробництва. Роботодавцям вже потрібні працівники робочих спеціальностей та технічні виконавці. Проте в силу причин, розглянутих раніше, на сьогоднішній день втрачені під час економічної кризи робітничі ресурси

повернути майже неможливо, а для ринку освітніх послуг є характерним перекид в бік підготовки кадрів з «престижних» спеціальностей. До того ж, як зазначає Є. М. Кучменко, якість підготовки робітничих кадрів навчальними закладами не повністю задовольняє роботодавців. По-перше, як показує практика, на адаптацію випускників ПТУ до виробничих умов часто витрачається багато часу. По-друге, сучасне виробництво, як правило, висуває перед робітниками проблеми, які потребують комплексного застосування знань з різних галузей наук (в першу чергу інформатики і мікроелектроніки) та творчого підходу. Недооцінка загальноосвітньої підготовки негативно позначається на якості технічної підготовки [5].

Іншою проблемою, характерною як для ринку праці України в цілому, так і для його промислового сегменту зокрема, є наявність ряду обмежень, які заважають його розвитку і ускладнюють державне регулювання. Відповідно до Т. А. Заєць, до них відносяться інвестиційні, інституційні та споживчі обмеження.

Найбільш впливовими є інвестиційні обмеження. Результативність інвестиційного процесу в аспекті модернізації робочих місць залишається низькою внаслідок відсутності чіткої системи визначення інвестиційних пріоритетів та орієнтирів, наявності глибоких структурних деформацій в економіці України. Оновлення виробництва і підвищення оплати праці часто перетворюються на конкуруючі між собою елементи. Це призводить до ускладнення вирішення завдань структурної модернізації економіки, а базові галузі важкої промисловості продовжують зберігати провідне місце в народногосподарській структурі.

Інституційні обмеження викликані недосконалістю сучасного господарського механізму, наявністю значної сфери дії неринкових відносин, що призводить до високого рівня нерегламентованої зайнятості населення, збереження прихованого безробіття і низької вартості робочої сили.

Споживчі обмеження в значній мірі є результатом дії двох попередніх груп. Не дивлячись на економічне зростання, яке розпочалося у 2000 р.,

рівень життя населення залишається досить низьким [2]. Це негативне явище посилюється також надмірною комерціалізацією соціально важливих сфер освіти, охорони здоров'я тощо і призводить до невисокого рівня платоспроможного попиту.

Поряд з цим, протягом періоду 2000-2004 років мали місце і позитивні зрушення.

По-перше, скоротилася середня тривалість пошуку роботи безробітними (за методологією МОП) з 10 місяців у 2000 р. до 8 місяців у 2004 р. проте все рівно для 42,5% безробітних тривалість пошуку роботи перевищувала 1 рік. Це є вкрай негативним, оскільки, за результатами досліджень американських соціологів, після річної вимушеної перерви людина не може адаптуватися до нормальної трудової діяльності.

По-друге, за цей період значно скоротилися обсяги вимушеної неповної зайнятості. Так, кількість працівників, які працювали в режимі неповного робочого дня (тижня), по промисловості скоротилася на 8,6 відсоткових одиниць і склала 13,2% у 2004 р. Ще більшим було скорочення кількості промислових працівників, які перебували в адміністративних відпустках. Протягом 2000-2004 рр. вона скоротилася на 29,1 відсоткових пункти і склала 4,4%. Це скорочення було зумовлено законодавчою заборонаю практики адміністративних відпусток.

По-третє, в цілому на ринку праці навантаження на одне робоче місце зменшилося з 24 чоловік у 2000 р. до 7 чоловік у 2004 р. Зокрема, для кваліфікованих робітників з інструментом цей показник зменшився з 13 чоловік у 2000 р. до 2 чоловік у 2004 р., а для операторів та складальників устаткування та машин – з 17 чоловік у 2000 р. до 6 чоловік у 2004 р.

Таким чином, можна зробити висновок, що найбільш суттєвими проблемами на промисловому сегменті ринку праці на сьогоднішній день є наступні:

➤ наявність структурних диспропорцій, які обумовлюють дисбаланс попиту і пропозиції на промисловому сегменті;

- значні розміри і вплив нелегального сектора економіки, який поглинає значну частину безробітних;
- наявність інвестиційних, інституційних і споживчих обмежень, які заважають нормальному розвитку промислового сегменту ринку праці.

Визначимо основні шляхи подолання перелічених вище проблем.

Для відновлення балансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті необхідно, в першу чергу, подолати деформацію на ринку освітніх послуг. Зокрема, необхідно сприяти переходу системи професійної освіти на підготовку працівників в основному за договорами, «на замовлення». Також слід відкривати нові спеціалізації відповідно до потреб ринку, забезпечити реалізацію гнучких програм багаторівневої системи освіти, розширити обсяг дисциплін, які вивчаються. Все це має забезпечити випускникам навчальних закладів робочі місця, а роботодавці отримають працівників, у яких відчувається потреба на підприємстві.

Також необхідно зменшити податковий тиск і сприяти виходу з «тіні» підприємств з одночасним посиленням боротьби проти нелегального сектору економіки. Це поверне значну кількість працівників на зареєстрований ринок праці.

Для подолання інвестиційних обмежень необхідно розробити чітку систему визначення пріоритетів та орієнтирів, посилити інвестиційне забезпечення модернізації робочих місць у конкурентоспроможних галузях промисловості – наукомістких галузях машинобудування, металургії, хімічній промисловості. Вони здатні зміцнити позиції України в зовнішньоекономічних зв'язках, що є дуже важливим на фоні процесів глобалізації. Подолання інвестиційних обмежень призведе до прискорення структурної модернізації економіки, зростання доходів населення та сприятиме подоланню інституційних та споживчих обмежень.

Список використаної літератури

1. Васильченко В. С. Структурные изменения в промышленности, обусловленные становлением экономической независимости Украины

- (вопросы формирования промышленного сектора рынка труда) – К., 1992. – 24с.
2. Заяць Т. А. Державне регулювання національного ринку праці: проблеми і перспективи // Матеріали конференції «Державне регулювання ринку праці: сучасні технології та напрями їх розвитку». Частина I, 2006. – с. 24 – 34.
 3. Калініна С. П. Ринок праці і зайнятість: теоретико-методологічний аспект.
 4. Коваль Г. І., Сітик О. Я. Ринок праці в Україні // Науковий вісник Волинського державного університету, №8, 2003. – с. 135 – 139.
 5. Кучменко Е. М. Кадрова політика і ринок праці в Україні на прикладі промислового сектору // Матеріали конференції «Державне регулювання ринку праці: сучасні технології та напрями їх розвитку». Частина I, 2006. – с. 185 – 194.
 6. Петрова І. Л. Актуальні проблеми подолання безробіття на сучасному етапі // Матеріали конференції «Державне регулювання ринку праці: сучасні технології та напрями їх розвитку». Частина I, 2006. – с. 34 – 42.
 7. Статистичний щорічник України за 1994 рік. – К: Держ. ком. стат. України
 8. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К: Держ. ком. стат. України